

Tarixi abidələrimiz erməni işğalında

Təcavüzkarlar Azərbaycanın tarixi memarlıq abidələrini dağıtmaqla kifayətlənməyib, onlardan öz bildikləri kimi istifadə edirlər

Ermənilərin işğal etdikləri Qarabağ və ətraf bölgələrdə Azərbaycan tarixinin maddi sübutu kimi çoxlu sayda tarixi abidə, qədim yaşayış məskənləri, on minlərlə arxeoloji qazıntı nümunələrini və etnoqrafik materialları özündə cəmləyən muzeylər qalıb. Bu gün bütün dünyaya bəlli olan erməni xarakteri deməyə əsas verir ki, onların taleyi qaranlıqdır.

Belə ki, son 10-15 il vaxtaşırı dünya muzeylərində, sərgilərində nümayiş etdirilən eksponatların zəbt olunmuş Azərbaycan ərazilərindəki muzeylərə məxsus olduğu bir fakt kimi dəfələrlə qeyd edilib və bununla bağlı ciddi münasibət göstərilib, rəsmi rəylər bildirilib. Bu da əsassız deyil. Ölkəmiz erkən dövrlərin, eləcə də qədim və orta əsrlərin mədəniyyəti ilə zəngin bir diyardır. Hazırda erməni işğalçıların tapdığı altından inləyən bölgələrimiz belə nümunələrlə dolu idi. Keçmiş SSRİ-də mühüm tarixi əhəmiyyət kəsb edən Azix mağarası qədim yaşayış məskəni kimi son dərəcə diqqətli cəlb edirdi. Füzuli rayonu ərazisində yerləşən Azix mağarası 250 min il əvvəl yaşaması ehtimal olunan azıxantrop insanların məskəni olub. Dünyanın diqqətini cəlb etmiş bu mağara eksoförd-kimmeric yaşlı əhəng daşlarında uzunluğu 200 metrə yaxın idi. Tarixi-arxeoloji əhəmiyyətinə görə 1969-cu ildə Dövlət Mədəniyyət Qoruğu elan edilmişdi. Bu tip mağaralar, həmçinin zəbt edilmiş digər rayonlarımızın ərazilərində də vardı. Qeyd etmək lazımdır ki, 1982-ci ildə Azərbaycan KP və Azərbaycan SSR Nazirlər Sovetinin 16 mart tarixli 167 sayılı qərarına əsasən, geoloji-paleontoloji təbiət abidəsi kimi dövlət tərəfindən qorunurdu. Bu adla qorunan mağaralar sırasına Azix mağarasından başqa, Xocavənd rayonu ərazisindəki 22 metr uzunluğunda olan Tağlar mağarası, Şuşa rayonu ərazisindəki 114 metr uzunluğunda olan Xan mağarası, Şuşa rayonu ərazisindəki 72 metr uzunluğunda olan Qahal mağarası, Cəbrayıl rayonu ərazisindəki 30 metr uzunluğunda olan Divlər sarayı mağarası aiddir. Təcavüzə məruz qalmış bölgələrimiz tarixi abidələrlə olduqca zəngin idi. Belə ki, Cəbrayıl rayonunun Tatar kəndində eramızdan əvvəl III minilliyə aid edilən Siklon tikintiləri, Xudafərin kəndi yaxınlığında Araz çayı üzərində salınmış b.e.ə. V əsrə aid Onbiraşırımlı və ondan 800 m məsafədə eramızın VII əsrində inşa olunmuş Onbeşasırlı Xudafərin körpüləri, Şıxlar kəndi yaxınlığında eyniadlı türbə (XIV əsr), V-VII əsrlərə aid edilən Sirik qalası, Çələbilər kəndindəki Hacı Qaraman qəbiristanlığı (XIV-XV əsr), Başkısık gümbəz (XIII-XIV əsr), Çələbilər məscidi (XVI əsr), Qədim Türk qəbiristanlığı (XIV-XV əsr), Səkkizqışlı türbə (XIV əsr). Diridağında Qız qalası (XVI əsr), "Şirəvic" daşı (üzüm şirəsi çıxaran daş), b.e.ə. minilliklərdə mövcud olmuş anaxanlıq dövrünə aid edilən Mazan Nənə ziyarətəhəsinin qalıqları, Diri qalası, digər qədim abidələr; Füzuli rayonunun Babı kəndində XIII əsrdə inşa olunmuş Şıxbabalı türbəsi, eləcə də Əhmədilər türbəsi (XIII əsr) və Aşağı Veysəlli kəndindəki Mir Əli türbəsi (XIV əsr) və başqalarını göstərmək olar.

Zəngilan rayonu ərazisində XI əsrə aid qədim hamam kompleksi, XIV-XV əsrlərə aid türbələr, XII əsrə aid edilən Top körpüsü, qədim qalalar və başqa tarix-memarlıq abidələri vardır.

Ağdam rayonunda Paprəvənd və Xatın türbəsi (XIV əsr), eramızdan iki min il əvvəl çiy kərpicdən tikilmiş "Üzərlik təpə" qalıqları, Zəngilan rayonunda Məmmədbəyli türbəsi (1305 - ci il), Şərifan kəndindəki Şərifan sər-dabəsi (XIII-XIV əsr), Kəlbəcər rayonunda qədim tarixə malik Comərd, Qalaboynu, Qaracanlı və Lök qalalarını, Xudadəng kompleksini, Laçınqaya abidəsini, Alban məbədinə və başqalarını göstərmək olar. Kəlbəcər ərazisindəki qayalıqlarda, həmçinin Qobustan qayaüstü rəsmlərini xatırladan 3500 - ə yaxın təsvirlər var idi.

Qubadlı rayonundakı Dəmirçilər kəndində Dəmirçilər türbəsi (XIV əsr), Əliquluuşağı

və Ağaçayı üzərindəki Hacı Bədəl körpüləri (XIX əsr) kimi tarixi abidələrlə bərabər, çoxlu mehrilər (şaqulu istiqamətdə basdırılmış daşlar) və qoç heykəlləri var idi. Məlumdur ki, Qubadlı şəhərinin mərkəzində efsanəvi xalq qəhrəmanı Qaçaq Nəbi və onun igid arvadı Həcər xanımın tündən tökülmüş büstləri də erməni vadalizminin əsarətində qalıb. Təəssüf ki, vaxtı ilə Qaçaq Nəbini çuğlayıb ələ vərən erməninin varisləri - vəhşi erməni işğalçıları bu gün babalarının murdar hərəkətlərini başqa şəkildə təkrar edirlər. Hər iki qəhrəmanın büstlərini güllələdikləri barədə yəqin ki, çoxumuz bilirik. Bu, Qarabağdan olan üç böyük Azərbaycan dahisinin - Üzeyir Hacıbəyov, Bülbül və Natəvanın heykəllərinə olan bədnam erməni münasibətinin təkrarıdır. Bu cür münasibət işğal dövründə qarət etdikləri milli-mənəvi dəyərlərimizdə də özünü göstərir.

Ümumilikdə, başdan-başa tarixi abidələr şəhəri olan Şuşada 350 hektar sahədə 300-

türbələr, ziyarətəhəllər və digər inanc yerləridir. Araşdırmalar nəticəsində müəyyən edilib ki, Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ və ətraf rayonlarının ərazilərində rəsmi fəaliyyət göstərmiş 67 müsəlman məscidinin (Şuşada 13, Ağdamda 5, Füzulidə 16, Zəngilanda 12, Cəbrayıl 5, Qubadlıda 8, Laçında 8) 63-ü tamamilə dağıdılıb, 4 məscid isə yararsız hala salınıb. Yalnız beynəlxalq qurumların müdaxiləsindən sonra Ağdamdakı Cümə, Şuşa şəhərindəki Aşağı Gövhərağa, Yuxarı Gövhərağa və Saatlı məscidlərinin divarları salamat qalıb. İşğalçılar zəbt etdikləri Azərbaycan ərazilərindəki bəzi məbədlər və məscidləri öz məqsədlərinə uyğun bərpa edərək, kilsəyə çevirmiş, nəticədə "erməni kilsələri"nin sayını formal olaraq xeyli artırıblar.

Şuşada X.B.Natəvanın tikirdiyi 12 gözəl "Xan qızı" bulağı (1873) əzəməti (uzunluğu 15 m, eni 7 m, hündürlüyü 4 m), klassik üslubu ilə diqqətli cəlb edirdi. Bundan başqa, 1979-cu ildə inşa edilmiş, 18 m hündürlüyü

dən çox qədim abidə vardı. Təsədüfi deyildir ki, şəhər 1978-ci ildən qoruq elan edilmişdi. Daim öz gözəlliyi, saf, təmiz havası, ecəzkar təbiəti ilə yadellilərin hücümünə məruz qalsa da, Şuşa həmişə etibarlı müdafiə olunurdu. Şuşa qalası kimi, Əsgəran və Ağoğlan qalaları da ələ istehkam məqsədilə tikilmişdi. Şəhərin əsasını qoyan Pənahəli xan xarici düşmənlərdən qorunmaq məqsədilə Şuşa qalasının inşası üçün Təbriz, Ərdəbil və başqa şəhərlərdən ustalar dəvət olmuşdu. Möhkəm hasarlar və hündür bürclərlə əhatə olunan qala təəssüf ki, 1992-ci ildə rus-erməni hərbi birləşmələrinin cənginə keçdi. Məlumatlara görə, hazırda qalanın divarları işğalçılar tərəfindən dağıdılmışdır. Burada yenidənqurma adı ilə tikinti işləri aparən ermənilər onu saxtakarcasına "erməniləşdirirlər."

Ermənistanın işğalı altındakı tarix və mədəniyyət abidələri, qaya təsvirləri, mağaralar, mənzərə xarakterli oymalar, tarixi qəbir daşları, o cümlədən qəbirüstü abidələr, kurqanlar, istehkamlar, qalalar və digər memarlıq abidələri maddi və mənəvi dəyərlərə malik olmaqla, milli əhəmiyyət kəsb edirdi. Ümumilikdə, Azərbaycanın Ermənistan tərəfindən işğal olunmuş ərazilərində 901 rəsmi dövlət qeydiyyatında olan tarix və mədəniyyət abidələri qalmışdır ki, onlardan da 609-u yerli, 285-i ölkə, 13-ü isə beynəlxalq əhəmiyyət daşıyırdı. Memarlıq abidələri arasında ermənilər tərəfindən ən çox dağıntılara və tələfata məruz qalan islam dini abidələri - məscidlər,

malik olan M.P.Vaqifin məqbərəsi müasir tarixi mədəniyyət abidəsi kimi şəhərə xüsusi görkəm verirdi. Türkmənçay müqaviləsindən sonra (XIX əsrin II yarısı) inşa olunmuş kilsə də tarixi baxımından əhəmiyyət daşıyırdı. Məşhur Cıdır düzü, İsa bulağı kimi təbiət abidələrini, mədəniyyət və istirahət ocaqlarını da bura əlavə etsək Şuşa şəhərinin tarixilik və müasirlik baxımından nə dərəcədə əhəmiyyət kəsb etdiyini aydın olar. Təəssüf hissi ilə qeyd etmək lazımdır ki, erməni caynağında olan belə bir unikal şəhər indi miskin bir dövrünü yaşayır. Əsirlikdən qurtarmış soydaşlarımızın dediklərindən görünür ki, ermənilər işğal etdikləri bütün ərazilər, o cümlədən Şuşadakı tarixi abidələrimizə qarşı son dərəcə aqressiv münasibət bəsləyirlər. Onların əksəriyyəti yerlə yeksan edilmiş, az bir qismi tamam yararsız hala salınmış və ya üzərində aparılan "özünüküldürmə" siyasətinin qurbanı olmuşdur.

Yuxarı Qarabağ ərazisində tunc dövrünün ən qiymətli abidələrindən sayılan Xocalı kurqanları kompleksi 50 hektar sahəni əhatə edirdi və bu kompleksə 100 kurqan daxil idi. İşğal altında olan Qarabağ ərazisində, həmçinin, "Çoban daşı" adı ilə məşhur olan və ilk insan heykəlləri sayılan mehrilərin sayı isə onlarla ölçülürdü. Onları yerli əhali tərəfindən Pir kimi müqəddəsləşdirilərək ziyarət olunurdu. Belə abidələrin sayı Xocalıda daha çox idi. "Qoşun" deyilən mehri xiyabanlarına Zəngəzur zonasında da rast gəlinirdi. Qü-

rətli Alban dövlətinin bu ərazidəki izlərini (IV əsr) erməni işğalına qədər qoruyub saxlamış alban abidələri - Qanzasar, Ağdərə məbədi, Laçın rayonundakı Ağoğlan kilsəsinin taleləri də bu gün bizə məlum deyil. Xankəndindəki çevrə boyu düzülüşü əzəmətli daş abidələr neolit və tunc dövrünün xatirə kitabı kimi əhəmiyyətli idi. Xocavənddə Amaras monastırı, Ağdamda ötən əsrin sonlarında yaradılmış və məzmununa görə dünyada anoloji olmayan Çörək Muzeyini də bura əlavə etsək, zəbt olunmuş əzəli torpaqlarımızdakı maddi-mənəvi sərvətlərimiz haqqında müəyyən təsəvvür əldə etmək olar. Qeyd edək ki, işğal edilmiş Azərbaycan ərazilərində tarixi abidələrin sayı yuxarıda göstərilənlərlə bitmir. Belə ki, Dağlıq Qarabağ və işğal altındakı digər bölgələrimizdə üst-üstə 150-dən çox tarixi memarlıq, 140-a qədər ziyarətəhə və 100-dən artıq dini tarixi abidə var idi. Əlbəttə, hazırda onların varlığı sual altındadır və ciddi təhlükə qarşısındadır. Onsuz da erməni xisləti tarixi keçmişimizə həmişə qısqanclıqla yanaşmış. Son 200 ilə yaxın bir zamanda Rusiya imperiyasının əli ilə başqa yerlərdən köçürülərək Azərbaycan ərazisində özlərinə dövlət yaratmış erməni qəsbkarları, indi də süni şəkildə yenə Rusiyanın bilavasitə hərbi-siyasi yardımı ilə işğal etdikləri Qarabağ və ətraf bölgələrdəki mövcud tarixi nişanlarımızı öz məqsədlərinə uyğun cilalamaqla, tarixə "əsaslı-sübutlu" iz qoymaq niyyətindədirlər. Onların vandal-barbar xarakteri bunu açıq-aydın göstərir.

Məlumatlara görə, erməni işğalçıları tərəfindən qarət olunmuş 22 muzeydən 40 mindən artıq eksponat Ermənistanla aparılıb. Muzeylərdəki eksponatların bir çoxu sındırılıb dağıdılmış, bir hissəsi satılmış, bir hissəsi isə "erməniləşdirilmişdir". Mədəni-tarixi irsimizi vəhşicəsinə taladıqları bir yana, onlardan bəzilərini erməni tarixinin nümunəsi kimi təqdim etmələri göstərir ki, işğalçılar ərazidə əllərinə keçən Azərbaycanın qədimliyi ilə bağlı nə varsa qəddarlıqla məhv etməyə çalışırlar. Qeyd etmək lazımdır ki, eksponatlar arasında arxeoloji, etnoqrafik, heykəltəraşlıq, rəssamlıq, dekorativ tətbiqi sənətə dair, habelə tarixi sənədlər, dulusçuluq, xalçaçılıq, zərgərlik işləri, qəzet və jurnal materialları, habelə çörək muzeyinə məxsus unikal nümunələr vardır. Ulu tariximizin bu canlı şahidlərinin böyük əksəriyyəti eramızdan əvvəl XII-IV minillikləri əhatə edən bir dövrdə yaranmışdır. Erməni barbarları müasir mədəniyyət nişanlarını da dinc buraxmaya-raq, tamamilə məhv etmişlər. İşğal etdikləri Azərbaycan ərazilərində - Dağlıq Qarabağ və ətraf bölgələrdəki 808 klub binasını, 4,5 milyon nüsxə fondu olan 927 kitabxanayı, 85 musiqi məktəbini, 10 mədəniyyət və istirahət parkını, 4 dövlət teatrını tamamilə dağıtmışlar. Şübhəsiz ermənilərin bu hərəkəti heç bir ölçüyə uyğun gəlmir. Azərbaycana məxsus bu nadir tarixi-mədəni sənət əsərləri, eyni zamanda bəşəriyyətin mənəvi sərvətidir. Ona görə də beynəlxalq qurumlar, xüsusilə YUNESKO kimi beynəlxalq təşkilatlar bu məsələyə diqqət yetirməli və onların qorunması qayğısına qalmalıdır.

Yusif DİRİLİ

Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Kültüvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına Dövlət Dəstəyi Fondunun maliyyəsi əsasında hazırlanıb.